

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

Υφηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας

ΘΟΥΚΥΔΙΔΕΙΑ¹

Γ. 2.1-3. «Μετὰ δὲ τὴν ἐσβολὴν τῶν Πελοποννησίων εὐθὺς Δέσφος πλὴν Μηθύμνης ἀπέστη ἀπ' Ἀθηναίων... μετὰ Λακεδαιμονίων καὶ Βοιωτῶν συγγενῶν ὄντων ἐπὶ ἀποστάσει ἐπείγονται.»

Ἵνα προσδιορίσωμεν ὁρθῶς τὴν λογικὴν ἀκολουθίαν τῶν περιλαμβανομένων ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἔννοιῶν, δεόν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι «τῶν τε γὰρ λιμένων... μεταπεμπόμενοι ἦσαν» εἶναι αἰτιολόγησις τοῦ «ἀλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι οὐ προσεδέξαντο», πρβ. αὐτόθι 13.1 «ὑμῶν δὲ οὐ προσδεξαμένων». Ὡσαύτως δ' ὅτι «Τενέδιοι γὰρ ὄντες, κ.τ.λ.» φέρεται εἰς αἰτιολόγησιν τοῦ «ἀναγκασθέντες δέ... ποιήσασθαι»². Μετὰ ταῦτα ἡ ἔναρθρος

1. Αἱ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον φερόμεναι παρατηρήσεις εἰς χωρία τοῦ Θουκυδίδου, ἀποτελοῦσιν οἷονεὶ συνέχειαν ἄλλων παρατηρήσεων, δημοσιευθεισῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον ἐν τῇ «Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», 1958 - 1959, 404 - 430.

Βιβλιογραφία κατ' ἐκλογὴν:

Arnold T., Thucydides, with notes..., eight edition, 1874.

Classen J., Thucydides erklärt von J. C., vierte auflage bearbeitet von J. Steup, 1897.

Goeller F., Thucydides de bello Peloponnesiaco, 1835.

Gomme A., A historical commentary on Thucydides, 2 τ., 1945 - 1948.

Graves C., Θουκυδίδου συγγραφῆς Δ, Ε, edited with notes by C.E.G., 2 τ., 1953, 1949.

Grote G., History of Greece, 1856.

Marchant E., Thucydides, book III, book VII, edited by E.C.M., 2 τ., 1952.

Μιστριώτης Γ., Θουκυδίδου συγγραφὴ, ἐκδοθεῖσα μετὰ σχολίων ὑπὸ Γ.Μ., 1902 - 1907.

Owen J., Thucydides, according to the text..., 1848.

Smith Ch., Thucydides, with an English translation by C.F.S., 4 τ., 1952 - 1956.

Steup J., 18. Classen.

2. 18. Owen, ἑ.ἀ., καὶ Μιστριώτην, ἑ.ἀ., ὅστις ὁμῶς φρονεῖ περὶ τοῦ προτέρου γὰρ («τῶν τε γὰρ λιμένων») ὅτι δι' αὐτοῦ αἰτιολογεῖται τὸ «πρότερον ἢ διεννοοῦντο».

μνεία τοῦ εἰς προστασίαν τῶν λιμένων ἀποβλέποντος ἔργου («τὴν ᾠῶσιν»), ὥς καὶ αἱ φράσεις «ἐπέμενον τελεσθῆναι» καὶ «ἃ μεταπεμπόμενοι ἦσαν», καθ' ἃ φρονοῦμεν, ὑποδεικνύουσι ποῖαι ἦσαν αἱ πρότεραι παρασκευαὶ τῶν Μυτιληναίων καὶ ποῖα ἡ πορεία τῶν διεξαγομένων ἐν Σπάρτῃ διαπραγματεύσεων. Φαίνεται δηλαδή, ὅτι οἱ Μυτιληναῖοι, πρὸ τῆς ἀποστολῆς πρέσβων εἰς Σπάρτην, ἡσχολοῦντο εἰς τὴν ᾠῶσιν τῶν λιμένων καὶ ὅτι εἶχον ἀναθέσει εἰς ἀπεσταλμένους αὐτῶν, ὅπως προβῶσιν εἰς τὴν προμήθειαν σίτου ἀπὸ τῶν λιμένων τοῦ Εὐξείνου καὶ εἰς τὴν πρόσληψιν ἐπὶ μισθῷ τοξοτῶν ἐκ Σκυθίας. Ταύτας δὲ τὰς παρασκευὰς τῶν Μυτιληναίων συνεπεκαλοῦντο κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις οἱ εἰς Σπάρτην πεμφθέντες πρέσβεις τῶν Μυτιληναίων καὶ ἐξήτουν ἐν τέλει, ὅπως γίνωσι δεκτοὶ εἰς τὴν συμμαχίαν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅμως ἔθετον ὠρισμένους ὅρους διὰ τὴν εἰσδοχὴν τῶν Μυτιληναίων εἰς τὴν συμμαχίαν, ἥτοι ἐπέμενον ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀχθῶσιν εἰς πέρας αἱ ὑπὸ τῶν πρέσβων μνημονευθεῖσαι παρασκευαί, ἀπῆτουν δὲ πρὸς τοῦτοις «*τειχῶν οἰκοδόμησιν καὶ νεῶν ποίησιν*». Εἰδικώτερον ἀπὸ τοῦ ῥήματος ἐπέμενον δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι οἱ πρέσβεις τῶν Μυτιληναίων δὲν παρητήθησαν τῶν διαπραγματεύσεων μετὰ τὴν πρώτην ἀρνησιν τῶν Λακεδαιμονίων ὅπως ἀποδεχθῶσι τὰ προτεινόμενα, ἀλλ' ἐπανήρχοντο ἐπ' αὐτῶν, διὸ καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπέμενον.

Γ. 51.3-4. «*ἐλὼν οὖν ἀπὸ τῆς Νισαίας πρῶτον δύο πύργω προύχοντε μηχαναῖς ἐκ θαλάσσης καὶ τὸν ἔσπλουν ἐς τὸ μεταξὺ τῆς νήσου ἐλευθερώσας ἀπετείχιζε καὶ τὸ ἐκ τῆς ἡπείρου, ἣ κατὰ γέφυραν διὰ τενάγους ἐπιβοήθεια ἦν τῇ νήσῳ οὐ πολὺ διεχοῦση τῆς ἡπείρου. ὥς δὲ τοῦτο ἐξειργάσαντο ἐν ἡμέραις ὀλίγαις ὕστερον δὴ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τεῖχος ἐγκαταλειπὼν καὶ φρουρὰν ἀνεχώρησε τῷ στρατῷ.*»

— «*ἐλὼν οὖν... διεχοῦση τῆς ἡπείρου*»: Δυσχέρεται προκύπτουσι κατὰ τὴν προσπάθειαν πρὸς παράστασιν τῶν τόπων καὶ τὴν ἱστορικὴν ἔκθεσιν τῶν αὐτόθι περιλαμβανομένων¹. Ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τοῦ ὅλου χωρίου προκύπτει, ὅτι μεταξὺ τῆς Μεγαρικῆς ἀκτῆς καὶ τῆς νήσου Μινώας ἐσχηματίζετο ἔσπλους, ἥτοι θαλάσσιος δίαυλος, τοῦ ὁποίου τὸ μὲν ἐν στόμῳ ἀπέβλεπε πρὸς Νίσαιαν, τὸ δὲ ἕτερον πρὸς τὴν ἀντίθετον διεύθυνσιν. Εἷς τινα

1. *Ιδ. Μιστριώτην, ἔ.ἀ. Ὁ Gomme, ἔ.ἀ., σχολιάζων τὸ ὅλον κεφάλαιον, παρατηρεῖ ἐν τέλει ὅτι τοῦτο εἶναι «a chapter of great obscurity» καὶ προσθέτει ἔκτενές σημεῖωμα περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Νισαίας καὶ τῆς Μινώας μετὰ χάρτου. *Ιδ. καὶ σχεδιάσμα παρατιθέμενον ὑπὸ τοῦ Arnold (ἔ.ἀ.) ἐν τέλει τοῦ τόμου I, ἐνθα παρατίθεται καὶ «Copy of a paper on the position of Minoa, etc.».

θέσιν εύρισκομένην κατὰ τὸ μῆκος τοῦ διαύλου αὐτοῦ ὑπῆρχε *τέναγος*, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζετο *γέφυρα*, ἀρχομένη μὲν ἀπὸ τῆς Μεγαρικῆς πλευρᾶς τοῦ διαύλου, καταλήγουσα δὲ εἰς τὴν ἀντικειμένην ἀκτὴν τῆς Μινώας. Διὰ τῆς γεφύρας αὐτῆς «*ἐπιβοήθεια ἦν τῇ νήσῳ οὐ πολλὴ διεχούση τῆς ἡπειρου*». Παρὰ τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ διαύλου ἀκρόβαθρα τῆς γεφύρας καὶ πρὸς δυσμᾶς αὐτῶν, οἱ Μεγαρεῖς εἶχον κατασκευάσει δύο πύργους, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχον ἐγκαταστήσει φρουράν¹. Ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Νικίας, εἰσπλεύσας εἰς τὸν διαύλον «*ἀπὸ τῆς Νισαίας*», ἀπὸ τοῦ πρὸς Νίσαιαν δηλονότι στομίου τοῦ διαύλου², κατέλαβε «*μηχαναῖς ἐκ θαλάσσης*» τοὺς δύο πύργους. Κατέστρεψε δὲ καὶ τὴν ὑπάρχουσαν αὐτόθι γέφυραν³ καὶ οὕτω κατέστη ἐλεύθερος ὁ διὰ τοῦ διαύλου πλοῦς («*καὶ τὸν ἔσπλουν ἐς τὸ μεταξὺ τῆς νήσου ἐλευθερώσας*»). Εἶτα ἀναγινώσκουμεν, ὅτι ὁ Νικίας «*ἀπετείχιζε καὶ τὸ ἐκ τῆς ἡπειρου*». Τοῦτα δηλοῦσιν, ὥς φρονοῦμεν, κατασκευὴν τεῖχος περιλαμβάνοντος χώρον ἐκτεινόμενον, προδήλως, περὶ τὸ ἀπὸ τῆς Μεγαρικῆς πλευρᾶς τοῦ διαύλου ἀκρόβαθρον τῆς γεφύρας καὶ περὶ τὸν κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν πύργον⁴. Σκοπὸς δὲ τοῦ ἔργου ἦτο ἡ αὐτόθι ἐγκατάστασις φρουρᾶς, ἥτις θὰ ἀντέδρα εἰς προσπαθείας τῶν Μεγαρέων, ὅπως ἐπανακτήσωσι τὰς ἀπολεσθεῖσας θέσεις αὐτῶν ἐν τῇ Μινώᾳ καὶ παρ' αὐτήν.

— «*ὥς δὲ τοῦτο, κ.τ.λ.*»: Τοῦτο τὸ χωρίον ἀναντιλέκτως νοσεῖ. Αἱ ὁδοὶ τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἀκολουθήσωμεν ἐν τῇ ἀναζητήσει εὐλόγων διορθώσεων, δέον νὰ ἐπιφέρωσιν ἀπαραιτήτως διάλυσιν τῆς ὑπαρχούσης ἀμέσου ἐννοιολογικῆς συναφείας τῶν λέξεων *τείχος* καὶ *ἐγκαταλιπών*, ὥς

1. Πρβ. αὐτόθι 51.2 «*ἐχρῶντο δὲ αὐτῇ (τῇ νήσῳ) πύργον ἐνοικοδομήσαντες οἱ Μεγαρεῖς φρουράν*». Ἀτόπως ὑποστηρίζεται ὑπὸ τινων (Steup, ἔ.δ., Gomme, ἔ.δ.) ὅτι ἀμφοτέρωι οἱ πύργοι ἔκειντο ἐπὶ τῆς νήσου Μινώας. Οἱ πύργοι οὗτοι εἶχον ἐν μέρει θεμελιωθῆ ἐντὸς τῆς θαλάσσης, διὰ τοῦτο δὲ ἦσαν *προὔχοντες*. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ Νικίας ἠδυνήθη νὰ καταλάβῃ αὐτοὺς «*μηχαναῖς ἐκ θαλάσσης*».

2. Ἡ κατὰ τὰ ἀνωτέρω περιγραφή τοῦ ἔσπλου αἵρει, ὥς φρονοῦμεν, πάσας τὰς δυσχερείας περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς φράσεως «*ἀπὸ τῆς Νισαίας*» καὶ προφυλάσσει ἀπὸ ἀτόπων ἐρμηνειῶν καὶ ὑποθέσεων περὶ τῆς μετοχῆς *προὔχοντες*, ἰδ. Gomme, ἔ.δ., Marchant, ἔ.δ.

3. Ὁ Gomme, ἔ.δ., φρονεῖ ὅτι ἡ γέφυρα δὲν κατεστράφη, διότι θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον αὐτόθι πλοῖα καὶ ἐνδιέφεροντο ἔνεκα τούτου, ὅπως ὁ διὰ τοῦ διαύλου πλοῦς καταστῇ, διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς γεφύρας, ἐλεύθερος.

4. Ἡ ἐρμηνεία τῆς φράσεως «*ἀπετείχιζε καὶ τὸ ἐκ τῆς ἡπειρου*» διὰ τοῦ «*ἐκτείχε τείχος καὶ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς (τῆς Μινώας) ἡ ὁποία ἀπέβλεπε πρὸς τὴν ἡπειρον*» (Marchant, ἔ.δ., Smith, ἔ.δ.) εἶναι ἄτοπος. Καὶ ἂν δὲ ἡ ἐννοία τῆς φράσεως αὐτῆς ἐφαίνετο ἀμφίβολος, θὰ ἤρκει ἡ μετ' αὐτὴν φράσις «*ὑπερὸν δὴ καὶ ἐν τῇ νήσῳ*» ἵνα ἄρῃ τὰς ἀμφιβολίας καὶ νὰ δεῖξῃ ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἡπειρωτικῆς (Μεγαρικῆς) πλευρᾶς τοῦ διαύλου, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς πρὸς Μεγαρίδα πλευρᾶς τῆς Μινώας.

λογικῶς ἀπαράδεκτον. Τοιαῦτα δὲ ὁδοὶ εἶναι δύο. Κατὰ τὴν μὲν, ἡ λέξις *τείχος* φέρεται ἀντ' ἄλλης τινός, οἷα ἡ λέξις *ναῦς* (ὡς αἰτιατ. πληθ.), ἀφοῦ μάλιστα ἡ *ἐγκατάλειψις* πλοίων ἐν τῇ νήσῳ ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου εἰς ὃ ἀπέβλεπεν ὁ Νικίας¹. Ταῦτα ὑποδεικνύουσι διόρθωσιν οἷα ἡ ἀκόλουθος. «*ὕστερον δὴ καὶ ἐν τῇ νήσῳ ναῦς ἐγκαταλιπών, κ.τ.λ.*». Κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν ὁδόν, ἦτο ἀπαραίτητος οὐ μόνον ἡ *ἐγκατάλειψις* πλοίων ἐν τῇ νήσῳ, ἀλλὰ καὶ ἡ αὐτόθι κατασκευὴ τείχους χρησιμοποιοηθησομένου ἐν ἀνάγκῃ ὑπὸ τῆς φρουράς. Ἐὰν οὕτω, τὸ χωρίον ἔδει ἐν τούτῳ νὰ λέγῃ «*ὕστερον δὴ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τεῖχος οἰκοδομήσας καὶ ναῦς ἐγκαταλιπών, κ.τ.λ.*», ὅτε δικαιολογεῖται πληρέστατα καὶ ἡ χρῆσις τοῦ συνδέσμου καὶ («*δὴ καὶ ἐν*») μετὰ τὸ ἐν τοῖς προηγουμένοις ἀπαντῶν ὄψημα ἀπετείχιζε.

Γ. 80.1. «*ὁ δὲ δῆμος τῶν Κερκυραίων ἐν τούτῳ περιδεῆς γενόμενος μὴ ἐπιπλεύσωσιν αἱ νῆες, τοῖς τε ἰκέταις ἦσαν ἐς λόγους καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅπως σωθήσεται ἡ πόλις, καὶ τινὰς αὐτῶν ἔπεισαν ἐς τὰς ναῦς ἐσβῆναι.*»

— «*τοῖς τε ἰκέταις*». Πρβ. αὐτόθι 75.5 καὶ 79.1.

— «*καὶ τοῖς ἄλλοις*». Πρόκειται περὶ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν τῶν *ἰκετῶν* μερίδα, οἵτινες δὲν εἶχον καταλεχθῇ ὑπὸ τοῦ δήμου «*ἐς τὰς ναῦς*» καὶ ἄρα δὲν περιελαμβάνοντο μεταξὺ τῶν καταφυγόντων εἰς τὸ ἱερὸν τῶν Διοσκοούρων, πρβ. αὐτόθι 75: «*τοὺς δὲ ἄλλους οἰκεῖν... ὀρῶντες δὲ οἱ ἄλλοι, κ.τ.λ.*».

— «*ἔπεισαν ἐς τὰς ναῦς ἐσβῆναι*»: Οὐχὶ ἵνα πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Κορινθίους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους, ἀλλ' ἵνα οἱ τῆς δημοκρατικῆς μερίδος ἀσφαλισθῶσιν ἀπὸ ἐνδεχομένης συνενώσεως αὐτῶν μετὰ τῶν Πελοποννησίων, ἃν ἐγίνετο ἀπόβασις Πελοποννησίων εἰς Κέρκυραν, πρβ. αὐτόθι 75.3; «*οἱ δὲ τοὺς ἐχθροὺς κατέλεγον ἐς τὰς ναῦς*». Περὶ τῆς τύχης τῶν οὕτω πεισθέντων ὅπως ἐπιβιασθῶσι τῶν πλοίων, ἴδ. αὐτόθι 81.2.

— «*ἐπλήρωσαν γὰρ ὅμως*»: Οὐχὶ καὶ ἀπὸ τῶν *ἰκετῶν* καὶ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μόνον ἀπ' ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν δημοκρατικὴν μερίδα. Ἵνα δὲ ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἔργου τῆς πληρώσεως τῶν πλοίων πρὸς τοὺς λόγους καὶ τὸ περιδεῆς τοῦ δήμου τονισθῇ, λέγει «*ἐπλήρωσαν γὰρ ὅμως*».

1. Ἰδ. αὐτόθι 51.2 «*ἐβούλετο δὲ Νικίας τὴν φυλακὴν αὐτόθεν δι' ἐλάσσονος τοῖς Ἀθηναίοις καὶ μὴ ἀπὸ τοῦ Βουδόρου καὶ τῆς Σαλαμῖνος εἶναι*». Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ πρότερον ἐν Βουδόρῳ φρουρὰ εἶχε καὶ ναῦς, ἴδ. Θουκ. Β. 94.3.

Γ. 81.2. *«Κερκυραῖοι δὲ αἰσθόμενοι... καὶ τὰς ναῦς περιπλεῦσαι κελεύσαντες ἄς ἐπλήρωσαν ἐς τὸν Ὑλλαϊκὸν λιμένα, ἐν ὧσ' περιεκομίζοντο, τῶν ἐχθρῶν εἴ τινα λάβοιεν, ἀπέκτεινον, καὶ ἐκ τῶν νεῶν ὅσους ἔπεισαν ἐσβῆναι ἐκβιβάζοντες ἀπεχρῶντο, ἐς τὸ Ἡραϊὸν τε ἐλθόντες τῶν ἱκετῶν ὡς πενήτηκοντα ἄνδρας δίκην ὑποσχεῖν ἔπεισαν καὶ κατέγνωσαν πάντων θάνατον.»*

— *«Κερκυραῖοι»*. Οἱ τῆς δημοκρατικῆς μερίδος, εἰδικώτερον δὲ οἱ προστάται τοῦ δήμου, οἵτινες κατηύθυνον τὰ πράγματα.

— *«καὶ τὰς ναῦς»*. Πρβ. αὐτόθι 80.1: *«ἐπλήρωσαν γὰρ ὁμῶς τριάκοντα»*.

— *«περιεκομίζοντο»*. Ὡς ἔχει τὸ ὅλον χωρίον, ὑποκείμενον εἶναι οἱ Κερκυραῖοι. Ἀμφιβάλλομεν ὅμως, ὅτι δύναται τὸ χωρίον μετὰ τοιαύτην σύνταξιν νὰ ἐκφράζη ἔννοιαν συμβιβαζομένην καὶ πρὸς τὰ πράγματα. Διὰ τοῦτο προτείνομεν *«λιμένα, ((αὐ) ἐν ὧσ' περιεκομίζοντο... ἀπεχρῶντο) ἐς τὸ Ἡραϊὸν τε, κ.τ.λ.»*. Οὕτω τὰ ἐν παρενθέσει δηλοῦσιν ὅτι οὐχὶ οἱ ἄλλοι Κερκυραῖοι, ἀλλὰ οἱ ἐπιβαίνοντες τῶν τριάκοντα πλοίων προέβησαν εἰς τὰς ἐξῆς ἐνεργείας. Πρῶτον μὲν, ἐν ὧσ' περιεπόλουν, ἐφόνεον ὅσους ἐκ τῆς ἀντιπάλου μερίδος συνελάμβανον πειρωμένους ὅπως διαφύγῃσι διὰ θαλάσσης. Εἶτα δέ, ἀποβιβάζοντες τοὺς πεισθέντας πρότερον ὅπως ἐπιβιβασθῶσι τῶν πλοίων (πρβ. αὐτόθι 80.1), ἐφόνεον αὐτούς.

— *«ἐλθόντες»*. Ὑποκείμενον τῆς μετοχῆς ταύτης δὲν εἶναι οἱ ἐπὶ τῶν πλοίων, ἀλλὰ οἱ ἐν ἀρχῇ τοῦ ὅλου χωρίου μνημονεύμενοι ἄλλοι Κερκυραῖοι.

Γ. 82.1. *«καὶ ἐν μὲν εἰρήνῃ οὐκ ἂν ἐχόντων πρόφασιν οὐδ' ἐτοίμων παρακαλεῖν αὐτούς, πολεμουμένων δὲ καὶ ξυμμαχίας ἅμα ἐκατέρους τῇ τῶν ἐναντίων κακώσει καὶ σφίσις αὐτοῖς ἐκ τοῦ αὐτοῦ προσποιήσει ῥαδίως αἱ ἐπαγωγαὶ τοῖς νεωτερίζειν τι βουλομένοις ἐπορίζοντο.»*

— *«οὐκ ἂν ἐχόντων πρόφασιν»*. Λέγεται πρόφασις ἡ τῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα ἄλλων πόλεων, οὐχὶ δὲ αἱ δικαιολογίαι ἄς ἡδύναντο νὰ εὗρωσιν οἱ προστάται τοῦ δήμου ἢ οἱ ὄλργοι, ἵνα ζητήσωσιν ἐσωτερικὴν ἐπέμβασιν. Ἔνεκα τούτου, *«ἐχόντων»*, ἔνν. τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων.

— *«οὐδ' ἐτοίμων παρακαλεῖν αὐτούς»*: Ἐπειδὴ ἀλλαγὴ ὑποκειμένου δὲν φαίνεται δεδικαιολογημένη, δεχόμεθα ὅτι *«οὐδ' ἐτοίμων (δόντων)»* ἔνν. τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων. Μετὰ τοῦτο *«παρακαλεῖν αὐτούς»*

ἐξημερευτέον νὰ ἐξεγείρωσιν αὐτούς, τοὺς προστάτας τοῦ δήμου καὶ τοὺς ὀλίγους.

Πρὸς ἄρσιν τῆς ὑπαρχούσης ἀνακολουθίας (ἡ διὰ τοῦ μὲν εἰσαγομένη πρότασις δὲν ἔχει ῥῆμα), προϋτάθησαν διορθώσεις, αἵτινες ὅμως δὲν ἔτυχον ἀποδοχῆς. Ἐξηγέθησαν δὲ καὶ γνωμαὶ σκοποῦσαι εἰς ἐξήγησιν τῆς αὐτῆς ἀνακολουθίας¹, ἀλλὰ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Gomme, τὸ χωρίον, ὑπὸ τὴν παροῦσαν αὐτοῦ μορφὴν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἴχε γραφῇ οὕτω ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου. Ὅθεν προτείνομεν ὅπως μετὰ τὴν λέξιν αὐτοὺς νοήσωμεν, ἔαν μὴ καὶ προσθέσωμεν, «*ἐπαγωγὰ οὐκ ἐγίγνοντο*» ἢ «*ἐπαγωγὰ οὐκ ἐπορίζοντο*». Οὕτω ἐγκαθιδρύεται ἐν τῷ χωρίῳ ἡ ἐλλείπουσα ἀντίθεσις, ἥτις εἶναι τοιαύτη, οἷαν ἀπαιτοῦσι τὰ ἐν τέλει τοῦ ὅλου χωρίου φερόμενα «*ῥαδίως αἱ ἐπαγωγὰ τοῖς νεωτερίζειν τι βουλομένοις ἐπορίζοντο*».

— «*πολεμουμένων*». Τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, διότι δὲν ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις περὶ ἀλλαγῆς τοῦ ὑποκειμένου. Δὲν δύνανται δὲ νὰ νοηθῶσιν οἱ προστάται τοῦ δήμου καὶ οἱ ὀλίγοι ὡς ὑποκείμενον, ἄλλως καὶ διότι ἐσωτερικαὶ ἀντιθέσεις τῶν πολιτικῶν μερίδων καὶ στάσεις δὲν δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς πόλεμος («*πολεμουμένων*»), ἀλλ' ὡς διαφοραί, ἴδ. αὐτόθι ἀνωτέρω «*διαφορῶν οὓσων ἐκασταχοῦ τοῖς τε τῶν δήμων προστάταις, κ.τ.λ.*».

— «*καὶ ξυμμαχίας*». Ὁ λόγος ἀπαιτεῖ, ὅπως νοήσωμεν μετὰ τοῦτο τὴν μετοχὴν ὑπαρχούσης.

— «*ἐκατέροις*». Τοῖς Ἀθηναίοις καὶ τοῖς Λακεδαιμονίοις, διότι περὶ συμμαχίας πολιτικῶν μερίδων (δημοκρατικῶν ἢ ὀλιγαρχικῶν) μετὰ πόλεων, πρὸ πάσης ἐπικρατήσεως τῆς ἑτέρας μερίδος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἴπῃ ὁ ἱστορικός. Προκύπτει δ' ἀπὸ τούτου καὶ ὅτι ὀρθῶς ἐν τοῖς ἀνωτέρω προσδιορίσθησαν τὰ ὑποκείμενα.

— «*τῇ τῶν ἐναντίον, κ.τ.λ.*»: Αἱ δοτικαὶ (κακώσει - προσποιήσει) δηλοῦσι τοὺς ἐν ἐξαρθήσει τελοῦντας δύο σκοπούς. Ἡ κακωσις ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἐναντίους, ἥτοι εἰς τὰ μέλη τῆς ἀντιπάλου συμμαχίας, καὶ προέρχεται ἀπὸ τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου. Συγχρόνως ὅμως, ἀπὸ τῆς κακώσεως τῶν ἀντιπάλων, «*ἐκ τοῦ αὐτοῦ*», προέρχεται καὶ ἡ προσποίησις. Νοεῖται δὲ ὡς προσποιήσις ὁ προσεταιρισμὸς οὐδετέρων πόλεων ἢ ἄλλων αἵτινες, ἀνήκουσαι εἰς τὴν ἀντίπαλον συμμαχίαν, ἀφίσταντο ἐκείνης καὶ προσήρχοντο ὡς νέοι σύμμαχοι. Οἱ βουλόμενοι «*νεωτερίζειν τι*» εἶναι, κατὰ τὰς περιπτώσεις, ἄλλοτε μὲν οἱ προστάται τοῦ δήμου, ἄλλοτε δὲ οἱ ὀλίγοι.

1. Ἰδ. Gomme, ἔ.ἀ.

Γ. 92.2. «*Μηλιῆς οἱ ξύμπαντές εἰσι μὲν τρία μέρη, Παράλιοι Ἰριῆς Τραχίνιοι.*»

Ἐξ αὐτῶν τοὺς μὲν Παραλίους ἀπετέλουν προφανῶς οἱ κάτοικοι τῆς Ἀντικύρας καὶ τῆς Ἀνθήλης, αἵτινες μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Η. 198, 200). Καὶ ἡ μὲν Ἀντίκυρα ἦτο παράλιος καὶ παρὰ τὴν ἐκβολὴν τοῦ Σπερχεῖου, ἡ δὲ Ἀνθήλη ἔκειτο παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην τοῦ Ἀσωποῦ καὶ εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ λιμένος ἀπόστασιν. Οἱ Ἰριεῖς οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν εἶναι γνωστοί. Ἀφοῦ ὅμως ἡ ἄλλη Μαλὶς πεδιάς κατείχετο ὑπὸ τῶν Παραλίων καὶ τῶν Τραχινίων, ἔπεται ὅτι οἱ Ἰριεῖς κατῴκουν κατὰ τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς πεδιάδος, περὶ τὴν σημερινὴν Λαμίαν. Τραχίνιοι, οἱ ἀπὸ τῆς πόλεως Τραχίνος καὶ τῆς Τραχινίας χώρας, ἦτις ἔκειτο ὑπὸ τὴν Οἶτην καὶ ἔξικνεῖτο μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν¹.

Γ. 92.6. «*νεωρίά τε παρεσκευάζοντο καὶ εἰρξαν τὸ κατὰ Θερμοπύλας κατ' αὐτὸ τὸ στενόν, ὅπως εὐφύλακτα αὐτοῖς εἴη.*»

Ἐὰν ἀντὶ «*εἰρξαν τὸ*» γράψωμεν «*ῥέξαντο*», εὐρισκόμεθα εἶτα πρὸ πλεονασμοῦ, διότι πρὸ τοῦ ρήματος τούτου ὑπάρχει τὸ *παρεσκευάζοντο*, ὅπερ δηλοῖ οὐ μόνον τὸ ἀρχικὸν στάδιον τοῦ ἔργου, ὡς τὸ *ῥέξαντο*, ἀλλὰ καὶ τὰ μετ' αὐτό. Ἐὰν ὅμως προτιμήσωμεν τὴν γραφὴν «*εἰρξαν τὸ*», οὐ μόνον πλεονασμὸς δὲν ὑφίσταται, ἀλλὰ καί, ὡς θὰ ἀνέμενε τις, μετὰ τὸ δηλούμενον διὰ τῆς φράσεως «*καὶ εἰρξαν τὸ κατὰ Θερμοπύλας κατ' αὐτὸ τὸ στενόν*» ἀκολουθεῖ ἡ δήλωσις τοῦ σκοποῦ δι' ὃν *εἰρξαν*. Γίνεται δὲ ἡ δήλωσις αὕτη διὰ τοῦ «*ὅπως εὐφύλακτα αὐτοῖς εἴη*».

Τὴν ὁρθότητα τοῦ σκοποῦ τούτου ἀμφισβητεῖ ὁ Gomme ὅστις, παραβάλλων αὐτὸν πρὸς τὸν ἄλλοτε ἐπιδιωχθέντα ὑπὸ τῶν Φωκίων σκοπὸν, ὅτε οὗτοι ἐτείχισαν τὸ στενόν (ἴδ. Ἡρόδ. Η. 176.3), λέγει τὰ ἑξῆς: «Οἱ Φωκεῖς βεβαίως *εἰρξαν τὸ κατὰ Θερμοπύλας* ἀπὸ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς, τῆς ἀνατολικῆς, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἀπειλῆς τῶν Θεσσαλῶν τῆς προερχομένης ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ πέρατος τοῦ στενοῦ, ὡς ἄλλως ἔπραξαν καὶ οἱ Ἕλληνες πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ Ξέρξου. Ἀλλὰ ἡ Ἡράκλεια κεῖται πρὸς δυσμὰς τοῦ στενοῦ καὶ ἐπομένως ὁ ἀποκλεισμός τοῦ στενοῦ ἡδύνατο νὰ γίνῃ μόνον ἐναντίον τῶν Λοκρῶν, οἱ ὅποιοι ὅμως ἦσαν φίλοι, οὐχὶ δὲ ἐναντίον τῶν Θεσσαλῶν οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐχθροί». Εὐρίσκων δὲ ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἄτοπον τὴν κατασκευὴν τείχους ἀσφαλίζοντος ἀπὸ τῶν Λοκρῶν οἵτινες ἦσαν φίλοι, ἐπιζητεῖ νὰ προσδιορίσῃ ἄλλως τὸν σκοπὸν τοῦ ἔργου καὶ λέγει: «Ὅ τι ἡ Σπάρτη εἶχε πράξει διὰ τοῦ νέου τείχους (ἢ μᾶλλον ἤλπιζεν ὅτι θὰ ἐπραττεν), ἦτο

1. Ἰδ. Γ. Παπαντωνίου, Θερμοπύλαι, 1955, σελ. 2, 4.

νά ἀσφαλίση δι' εαυτὴν τὰς Θερμοπύλας, αἵτινες ἦσαν ἡ προσφορωτέρα διάβασις ἀπὸ τῆς κεντρικῆς πρὸς τὴν βορείαν Ἑλλάδα καὶ Μακεδονίαν, συγχρόνως δὲ νὰ ἀπομακρύνῃ οἰανδήποτε ἀπὸ Θεσσαλίας ἀπειλὴν κατὰ τῶν συμμάχων αὐτῆς, Λοκρῶν, Φωκέων καὶ Βοιωτῶν (πρβ. Β. 22, σημ. 2). Τοῦτο θὰ ἠῤῥεπε τὴν ἔχθραν τῶν Θεσσαλῶν. Ὁ φραγμὸς ἐναντίον τῶν Θεσσαλῶν δὲν ἔπρεπε νὰ εὐρίσκηται εἰς Θερμοπύλας, ἀλλὰ βορείως τῆς Ἡρακλείας, ὡς εἰς τὸν Σπερχειόν, μέγαν ποταμὸν τοῦ ὁποίου ἡ διάβασις ὑπὸ Θεσσαλῶν ἠδύνατο νὰ ἐμποδισθῇ. Θὰ ἔπρεπεν ἄρα γε νὰ ἀναγνώσωμεν *ἤρξαντο τὸ κατὰ Θερμοπύλας ἀποικοδομεῖν*;¹

Ἡ οὕτω ἔχουσα γνώμη τοῦ Gomme δεικνύει οὐδὲν ἄλλο ἢ ὅτι οἱ χά-
ρται, ὅσονδήποτε ἀκριβεῖς καὶ ἂν εἶναι, δὲν παρέχουσιν ἱκανὴν συμβολὴν εἰς
τὴν ἐρμηνείαν τῶν πραγμάτων. Ἐν προκειμένῳ ἡ αὐτοψία τῶν τόπων καὶ
τὸ γράμμα τοῦ οἰκείου χωρίου δεικνύουσιν, ὅτι ὑποκείμενον τοῦ ῥήματος
εἶναι εἶναι τὰ *νεώρια*, τῶν ὁποίων ἡ φύλαξις ἐπετυγχάνετο πράγματι διὰ τῆς
κατασκευῆς τείχους *κατ' αὐτὸ τὸ στενόν*. Εἶναι δηλαδὴ φανερόν, ὅτι τὰ
νεώρια ἦσαν ἀνατολικῶς τοῦ στενοῦ τῶν Θερμοπυλῶν καὶ παρὰ τοὺς πόδας
τοῦ περιωνύμου Κολωνοῦ, μέχρι τῶν ὁποίων ἐξικνεῖτο τότε ἡ θάλασσα. Ἵνα
δὲ τὰ νεώρια ταῦτα ἀσφαλισθῶσιν ἀπὸ ἐπιθέσεων τῶν Θεσσαλῶν, ἂν οὗτοι
κατήρχοντο μέχρι τοῦ στενοῦ τῶν Θερμοπυλῶν, κατεσκευάσθη τείχος *κατ'
αὐτὸ τὸ στενόν*» κατὰ τὴν θέσιν τοῦ *ἡμιπλέθρου* πλάτους (Ἡροδ. Η. 176)
ὅπερ ἐσηματιζέτο δυτικῶς τῶν νεωρίων καὶ τοῦ Φωκικοῦ τείχους. Ἡ ἀπὸ
τοῦ ἀνεγερθέντος τείχους φύλαξις τῶν νεωρίων παρίσταται ὡς ἔργον τῶν
Λακεδαιμονίων οἵτινες, εἴτε ἀπὸ Λακωνίας εἴτε ἀπὸ Ἡρακλείας προερχόμε-
νοι, θὰ παρέμενον μονίμως εἰς τὰ νεώρια ὡς φρουροὶ αὐτῶν.

Γ. 94.5. *«ἐπιχειρεῖν δ' ἐκέλευον πρῶτον μὲν Ἀποδωτοῖς, ἔπειτα
δὲ Ὀφιονεῦσι καὶ μετὰ τούτους Εὐρυτάσιν, ὅπερ μέγιστον
μέρος ἐστὶ τῶν Αἰτωλῶν, ἀγνωστότατοι δὲ γλῶσσαν καὶ ὁμο-
φάγοι εἰσίν, ὡς λέγονται.»*

— *«ἀγνωστότατοι δὲ γλῶσσαν»*. Τοῦτο λέγεται μᾶλλον περὶ τῶν Εὐρυ-
τάνων, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων Αἰτωλῶν, καὶ δηλοῖ ὅτι ἡ γλῶσσα, ὁμι-
λουμένη ὑπ' αὐτῶν, ἀπέβαινεν ἀκαταληπτοτάτη. Δεικνύει δὲ τοῦτο οὐδὲν
ἄλλο ἢ ὅτι ἡ ἤδη γινομένη αὐτόθι παρὰ τῶν ἐπιχωρίων σύντησις τῶν
λέξεων ἀποτελεῖ ἀρχαίαν συνήθειαν.

— *«καὶ ὁμοφάγοι»*. Ἀν' αὐτοῦ συνήγετο, ὅτι οἱ Εὐρυτᾶνες δὲν
ἐχρησιμοποιοῦν πυρὰν κατὰ τὴν παρασκευὴν ζωικῶν τροφῶν, ἀλλ' ἔτρωγον
αὐτὰς ἐν φυσικῇ καταστάσει, ὡμὰς, καπνιστὰς ἢ ἑξηραμμένας, τοῦτο θὰ ἀπε-

δείκνυνεν ὅτι ἕνεκα τῆς προσηλώσεως εἰς τὸ γράμμα, παρωράθησαν τὰ πράγματα. Διδάσκουσι δὲ ταῦτα, ὅτι οἱ ἀναλίσκοντες τὸν χρόνον αὐτῶν εἰς ποιμενικὰς καὶ εἰς ἀγροτικὰς ἀσχολίας, πλήρεις ἀγῶνων κατ' ἀγόνου γῆς, δὲν διαθέτουσι χρόνον διὰ τὴν ἀρτίαν ἐκτέλεσιν πάντων τῶν λεγομένων οἰκιακῶν ἔργων. Διὰ τοῦτο ἡ ὀπτησις καὶ ἡ ἔψησις τῶν τροφῶν εἶναι πολλάκις ἀτελεῖς, ἀφοῦ μάλιστα κατὰ τοιαύτης ἀτελείας δὲν ἀντιδρῶσιν αἱ περὶ τοῦ τρόπου διατροφῆς ἀντιλήψεις καὶ συνήθειαι. Ὅθεν, ὡμοφάγοι λέγονται, διότι ὑπέβαλλον τὰς τροφὰς εἰς λίαν ἀτελῆ ὀπτησιν καὶ ἔψησιν.

Γ. 109.1. «*Μενεδάιος δὲ τῇ ὑστεραίᾳ Εὐρυλόχου τεθνεῶτος καὶ Μακαρίου αὐτὸς παρειληφὼς τὴν ἀρχὴν καὶ ἀπορῶν μεγάλης ἡσσης γεγεννημένης ὅτῳ τρόπῳ ἡ μένων πολιορκησεται ἔκ τε γῆς καὶ ἐκ θαλάσσης ταῖς Ἀττικαῖς ναυσὶν ἀποκεκλημένος ἢ καὶ ἀναχωρῶν διασωθήσεται, προσφέρει λόγον περὶ σπονδῶν καὶ ἀναχωρήσεως κ.τ.λ.*»

Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἐν μέρει συγκεχυμένον καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐκφράζει ἐντελῶς τὰς ἐννοίας, ὥς ὁ ἱστορικὸς εἶχεν ἐν νῷ. Ὅθεν προτείνομεν ὅπως τοῦτο, προκειμένου νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ ἱστορικῶς, νοηθῇ οὕτω: «*Μενεδάιος δὲ τῇ ὑστεραίᾳ, μεγάλης ἡσσης γεγεννημένης καὶ Εὐρυλόχου τεθνεῶτος καὶ Μακαρίου, αὐτὸς παρειληφὼς τὴν ἀρχὴν ἠπόρει ὅτῳ τρόπῳ διασωθήσεται, μένων ἢ ἀναχωρῶν. εἰδὼς δὲ ὅτι ἀποκεκλημένος ταῖς Ἀττικαῖς ναυσὶν πολιορκη(θή)σεται ἔκ τε γῆς καὶ ἐκ θαλάσσης, προσφέρει λόγον περὶ σπονδῶν καὶ ἀναχωρήσεως κ.τ.λ.*».

Δ. 79.3 - 80.3. «*Συνέβη δὲ αὐτοῖς, ὥστε ῥᾶον ἐκ τῆς Πελοποννήσου στρατὸν ἐξαγαγεῖν... πρὸς τοὺς Εἰλωτας τῆς φυλακῆς πέρι μάλιστα καθειστήκει.*»

Ἄσαφής ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ εἶναι ἐνίοτε ἡ συντακτικὴ θέσις τῶν λέξεων, ἀβέβαιον δ' ἕνεκα τούτου καὶ τὸ ἱστορικὸν νόημα.

— «*Συνέβη δὲ αὐτοῖς*». Ἐνν. τοῖς ἐπὶ Θράκης ἀφειστώσι Ἀθηναίων καὶ Περίκλῃ, ἰδ. αὐτόθι 79.2: «*οἱ τε ἐπὶ Θράκης ἀφειστώτες, κ.τ.λ.*».

— «*ἤλπιζον*». Οἱ Λακεδαιμόνιοι.

— «*ἀποτρέψειν αὐτούς*». Τοὺς Ἀθηναίους.

— «*ἐπὶ τοὺς ξυμμάχους αὐτῶν*». Πρὸς τοὺς (ἀποστάντας) συμμάχους αὐτῶν (τῶν Ἀθηναίων).

— «*βουλομένοις ἦν*». Ἀντὶ τοῦ ἐβούλοντο, ἐνν. οἱ Λακεδαιμόνιοι.

— «*νεωτερίσωσιν*»: Οἱ Εἰλωτες.

— «καὶ τότε». Ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ὅλου ὡς ἄνω χωρίου, «προεῖπον αὐτῶν ὅσοι... διεφθάρη»¹.

— «ἐπραξαν»: Οὐχὶ τότε, ἀλλὰ κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ εἰς χρόνον ἄδηλον.

— «αἰεὶ γὰρ τὰ πολλὰ Λακεδαιμόνιοι πρὸς τοὺς Εἰλωτας, κ.τ.λ.». Ταῦτα ἐρμηνευτέα οὕτω: «Διότι πάντοτε τὰ πολλὰ τῶν μέτρων, ἅτινα ἀφελῶρων εἰς τοὺς Εἰλωτας, ἐλαμβάνοντο ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων μάλιστα πρὸς προφύλαξιν ἀπ' αὐτῶν, τῶν Εἰλώτων».

Δ. 85.7. «καίτοι στρατιᾷ γε τῇ δ' ἦν νῦν ἐγὼ ἔχω ἐπὶ Νίσαιαν ἐμοῦ βοηθήσαντος οὐκ ἠθέλησαν Ἀθηναῖται πλέονες ὄντες προσμεῖξαι, ὥστε οὐκ εἰκὸς νηίτη γε αὐτοὺς τῷ ἐν Νισαίᾳ στρατῷ ἴσον πληθὸς ἐφ' ὧμας ἀποστείλαι.»

Διὰ τῶν μέχρι τοῦ προσμεῖξαι ὁ Βρασίδης ἀναφέρεται εἰς ὅσα ἀναγινώσκωμεν αὐτόθι 73. Ἐν τῷ ὑπολοίπῳ μέρει τοῦ χωρίου, «ὥστε οὐκ εἰκὸς, κ.τ.λ.», ὅπερ κατ' ἄλλους παρουσιάζει δυσχερεῖας ἀγούσας εἰς διορθώσεις ἢ προσθήκας², ἡ σειρὰ τοῦ λόγου ἔχει πλήρη οὕτω: «ὥστε οὐκ εἰκὸς (ἐστι) ἀποστείλαι αὐτοὺς (Ἀθηναίους) ἐφ' ὧμας πληθὸς ἴσον τῷ ἐν Νισαίᾳ νηίτη στρατῷ (ἄλλὰ μείζον)». Οὕτω εἶναι προφανές, ὅτι ὁ Βρασίδης μεθ' ὅσα εἶπεν ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ ὅλου ὡς ἄνω χωρίου, κρίνει κατὰ τρόπον ἔμμεσον, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν δύνανται νὰ ἀποστείλωσιν εἰς Ἀκανθὸν πλείονας τοῦ νηίτου στρατοῦ ὃν εἶχον ἐν Νισαίᾳ, ἄρα δὲ καὶ ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι «ἀδύνατος τιμωρῆσαι τὰ πρὸς Ἀθηναίους, ἣν ἐπίωσιν» (αὐτόθι 85.6).

Δ. 96.3. «ὑποχωρησάντων γὰρ αὐτοῖς τῶν παρατεταγμένων καὶ κυκλωθέντων ἐν δλίγῳ, οἵπερ διεφθάρησαν Θεσπιῶν, ἐν χειρὶν ἀμυνόμενοι κατεκόπησαν.»

Διὰ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ χωρίου, «οἵπερ διεφθάρησαν, κ.τ.λ.», ὡς ὁ ἡμέτερος Δούκας σημειοῦται, δηλοῦται ὅτι «τῶν δὲ κυκλωθέντων τούτων ὅσοι διεφθάρησαν, γενναίως ἀμυνόμενοι διεφθάρησαν». Ἄν ἡ ἐξήγησις αὕτη δὲν θὰ ἐκρίνετο ὀρθή, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προτείνωμεν «οἵπερ ἄνθος ἦσαν», ἀντὶ τοῦ «οἵπερ διεφθάρησαν», ἴδ. αὐτόθι 113.1. «ὅτι αὐτῶν ἄνθος ἀπολώλει».

1. Μετ' αὐτὸ ὁ ἱστορικός, λέγων «καὶ τότε προθύμως τῷ Βρασίδᾳ αὐτῶν (τῶν Εἰλώτων) ξυνέπεμψαν, κ.τ.λ.» ἐπαναφέρεται εἰς τὴν διακοπήσιν, διὰ τῆς παρεμβολῆς τῶν περὶ τῆς τύχης τῶν 2000 Εἰλώτων, διήγησιν.

2. Ἰδ. Μιστριώτην, ἔ.δ.

- Δ. 103.5. «*ἦν βιασάμενος ῥαδίως ὁ Βρασίδης, ἅμα μὲν τῆς προδοσίας οὐσης, ἅμα δὲ καὶ χειμῶνος ὄντος καὶ ἀπροσδόκητος προσπεσών, διέβη τὴν γέφυραν, καὶ τὰ ἔξω τῶν Ἀμφιπολιτῶν οἰκούντων κατὰ πᾶν τὸ χωρίον εὐθὺς εἶχεν.*»

Ἀμφισβητήσεις ἐγένοντο περὶ τῆς ἐννοίας τῆς φράσεως «*κατὰ πᾶν τὸ χωρίον*»¹. Ἔνεκα τούτου παρατηρήτεον, ὅτι ὁ Θουκυδίδης λέγει περὶ τῶν Ἀθηναίων ὅτι «*Ἡδῶνας ἐξελάσαντες ἔκτισαν τὸ χωρίον τοῦτο*» καὶ ὅτι ὠρμῶντο «*ἐκ τῆς Ἡϊόνος, ἣν αὐτοὶ εἶχον ἐμπόριον ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ ποταμοῦ ἐπιθαλάσσιον, πέντε καὶ εἴκοσι σταδίους ἀπέχον ἀπὸ τῆς νῦν πόλεως, ἣν Ἀμφίπολιν Ἀγνων ὠνόμασεν*» (αὐτόθι 102.3). Λέγων δὲ αὐτόθι κατωτέρω, ἔνθα ὁ λόγος περὶ Ἀκάνθου καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Στρυμόνος γεφύρας ἦν κατεῖχον Ἀμφιπολίται, ὅτι ἀπέχει «*τὸ πόλισμα πλέον τῆς διαβάσεως*», δεικνύει ὅτι ἡ Ἀμφίπολις ἔκειτο εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Ἡϊόνος καὶ τῆς γεφύρας, ἄρα δὲ καὶ ὅτι ἔκειτο ἐν μέσῳ πεδίου, *χωρίου*, ἀνήκοντος εἰς αὐτήν, τὴν Ἀμφίπολιν. Μετὰ ταῦτα ὁ ἱστορικὸς λέγει (μεταβαλλομένης ἐν τούτῳ τῆς σειρᾶς τοῦ λόγου), ὅτι ὁ Βρασίδης «*καὶ τὰ ἔξω εὐθὺς εἶχε, τῶν Ἀμφιπολιτῶν οἰκούντων κατὰ πᾶν τὸ χωρίον*». Ταῦτα δηλοῦσιν ὅτι οἱ πολῖται τῆς Ἀμφιπόλεως κατέχουν κατὰ πάντα τὸν περὶ τὴν πόλιν, καὶ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα, χώρον. Ὅτι δὲ κατῴκειτο, πλὴν τῆς πόλεως καὶ ὁ πέριξ αὐτῆς καὶ ἐκτὸς τοῦ τείχους χώρος, τοῦτο προκύπτει καὶ ἀπὸ τῶν ἑφεξῆς, ἔνθα φέρεται «*καὶ τῶν ἔξω πολλῶν μὲν ἀλίσκομένων, τῶν δὲ καὶ καταφυγόντων ἐς τὸ τεῖχος*» (αὐτόθι 104.1). Ὅθεν αἱ ὑπὸ τοῦ Gomme γινόμεναι ἀμφισβητήσεις δὲν εἶναι δεδικαιολογημέναι.

- Δ. 106.1. «*οἱ δὲ πολλοὶ ἀκούσαντες ἀλλοιότεροι ἐγένοντο τὰς γνώμας, ἄλλως τε καὶ βραχὺ μὲν Ἀθηναίων ἐμπολιτευόν, τὸ δὲ πλέον ξύμμεικτον, καὶ τῶν ἔξω ληφθέντων συχνοῖς οἰκετοὶ ἔνδον ἦσαν· καὶ τὸ κήρυγμα πρὸς τὸν φόβον δίκαιον εἶναι ὑπελάμβανον, οἱ μὲν Ἀθηναῖοι διὰ τὸ ἄσμενοι ἂν ἐξελθεῖν, ἡγούμενοι οὐκ ἐν ὁμοίῳ σφίσι τὰ δεινὰ εἶναι καὶ ἅμα οὐ προσδεχόμενοι βοήθειαν ἐν τάχει, ὁ δὲ ἄλλος ὁμιλος πόλεως τε ἐν τῷ ἴσῳ οὐ στερισκόμενοι, κ.τ.λ.*»

— «*ἀλλοιότεροι ἐγένοντο τὰς γνώμας*»: Ἡ σύγκρισις πρὸς τὰ πρὸ τοῦ κηρύγματος, ὅτε οἱ «*ἐναντιοὶ τοῖς προδιδούσι κρατοῦντες πλήθει*» ἦσαν (αὐτόθι 104.2).

— «*ἄλλως τε καί... ἔνδον ἦσαν*». Ταῦτα δηλοῦσι τὴν διττὴν αἰτίαν,

1. Ἰδ. Gomme, ἔ.δ.

ἀπὸ τῆς ὁποίας προῆλθεν ἀλλοίωσις τοῦ φρονήματος τῶν πολλῶν. Καὶ ἡ μὲν τῶν αἰτιῶν ἦτο, ὅτι οἱ ἐντὸς τοῦ τείχους τῆς Ἀμφιπόλεως Ἀθηναῖοι, οἷτινες ἔδει νὰ πρωτοστατῶσιν εἰς τὴν ἄμυναν, ἦσαν ὀλίγοι, ἐνφ' οἱ λοιποὶ, τὸ *ξύμμεικτον*, ἐπλεόναζον. Ἡ δὲ ἑτέρα αἰτία προήρχετο ἐκ τοῦ ὅτι πολλοὶ οἰκεῖοι τῶν συλληφθέντων ὑπὸ τοῦ Βρασίδου ἔξω τοῦ τείχους (πρβ. αὐτόθι 104.1. «καὶ τῶν ἔξω πολλῶν μὲν ἀλίσκομένων») ἦσαν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ἀνησυχουν εὐλόγως περὶ τῶν συλληφθέντων, ἃν ἀπερορίετο τὸ κήρυγμα τοῦ Βρασίδου. Τὰ κατὰ τὴν διττὴν ταύτην αἰτίαν δύνανται νὰ νοηθῶσι παρενθετικῶς.

— «καὶ τὸ κήρυγμα πρὸς τὸν φόβον»: Καὶ τὸ κήρυγμα, κρινόμενον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φόβου.

— «*ἡγούμενοι... ἐν τάχει*»: Αἰτιολόγησις τοῦ ἄσμενοι. Τὰ *δεινὰ* δὲν ἦσαν κατ' οὐσίαν τὰ τότε ἐνεστῶτα, ἀλλὰ τὰ μέλλοντα νὰ ἐπακολουθήσωσιν, ἃν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπορρίπτοντες τὸ κήρυγμα, ἐπολιορκούντο ὑπὸ τοῦ Βρασίδου. Ἀναμφιβόλως δέ, ἃν ἡ πόλις ἠναγκάζετο βραδύτερον ὅπως παραδοθῇ, «τὰ *δεινὰ*» ἄτινα θὰ ὑφίσταντο οἱ Ἀθηναῖοι παραδιδόμενοι δὲν θὰ ἦσαν «*ἐν ὁμοίῳ*» πρὸς τὰ τῶν λοιπῶν· διότι οἱ μὲν Ἀθηναῖοι, θεωρούμενοι ὥς αἵτιοι τῆς ἀντιστάσεως, θὰ ἐτύγγανον ἔνεκα τούτου σκληρᾶς μεταχειρίσεως, οἱ δὲ λοιποὶ θὰ ἐτύγγανον καὶ συγγνώμης τινός, ὥς ἀναγκασθέντες ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων νὰ ἀπορρίψωσι τὸ κήρυγμα τοῦ Βρασίδου καὶ νὰ ἀμυνθῶσιν ἀπὸ τοῦ τείχους.

— «*ὁ δὲ ἄλλος ὁμιλος*». Ὁ ἐν τοῖς ἀνωτέρω κληθεὶς *ξύμμεικτον*.

— «*πόλεως τε ἐν τῷ ἴσῳ οὐ στερισκόμενοι*». Αἱ προτεινόμεναι ἐρμηγεῖαι εἶναι διάφοροι (ἴδ. Gomme, ἔ.ἀ.). Κατὰ τὰ πρὸ τοῦ χωρίου τούτου φερόμενα, ὁ Βρασίδας διεκήρυξεν «*Ἀμφιπολιτῶν καὶ Ἀθηναίων τῶν ἐνόντων τὸν μὲν βουλόμενον ἐπὶ τοῖς ἑαυτοῦ τῆς ἴσης καὶ ὁμοίας μετέχοντα μένειν*» (αὐτόθι 105.2). Ἵνα κατανοηθῇ πλήρως καὶ ὁρθῶς ἡ ἔννοια τῆς διακηρύξεως ταύτης, δεόν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου οἱ κάτοικοι τῆς Ἀμφιπόλεως δὲν μετείχον τῆς διαχειρίσεως τῶν κοινῶν ἐξ ἴσου, διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεφύλασσον δι' ἑαυτοὺς πλείονα δικαιώματα ἐν τῇ διοικήσει. Ἐνεκα τῆς ἀνισότητος ταύτης, ὁ Βρασίδας διακρίνει τοὺς ἐντὸς τοῦ τείχους εἰς Ἀμφιπολίτας καὶ εἰς Ἀθηναίους. Ἵνα δὲ προσεταιρισθῇ τοὺς ἡσῶνα δικαιώματα ἔχοντας Ἀμφιπολίτας, διακηρύσσει ὅτι πάντες οἱ βουλόμενοι ὅπως παραμένωσιν εἰς τὰ οἰκεία θὰ ἔχωσιν ἴσα δικαιώματα¹. Ταῦτα τὰ δικαιώματα θὰ ὑπολείποντο ἀναμφιβόλως ἐκείνων, ἅτινα

1. Ἡ ἰσότης αὕτη δηλοῦται διὰ τοῦ «*τῆς ἴσης καὶ ὁμοίας μετέχοντα*», ἴδ. Θουκ. Α. 27 «*ἐκέρουσον ἐπὶ τῇ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ τὸν βουλόμενον ἵνα*», αὐτόθι 145 «*ἐπὶ τῇ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ*». Ἐπιδιαμένει δ' ἐν τῇ γλώσσῃ ὁ τρόπος οὗτος ἐκφράσεως καὶ λέγεται ἐν τῇ δημῳδῇ «*μὴ γίνεσαι ἴσια κι' ὁμοία*», «*δὲν εἴμαστε ἴσια κι' ὁμοία*».

παρεῖχον μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου εἰς τοὺς Ἀμφιπολίτας οἱ Ἀθηναῖοι. Διὰ τοῦτο, ἀπὸ τῆς ἰσότητος τὴν ὁποίαν διεκήρυσσεν ὁ Βρασίδης, προέκυπτεν ὅτι ὁ περιορισμὸς τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἀθηναίων θὰ ἦτο μείζων ἢ τῶν ἄλλων Ἀμφιπολιτῶν. Ὅθεν οἱ ἄλλοι οὗτοι Ἀμφιπολίται δὲν θὰ ἐστεροῦντο πόλεως, πολιτικῶν δηλονότι δικαιωμάτων, «ἐν τῷ ἴσῳ», ἐξ ἴσου, πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ εἰς ἥσσονα βαθμόν.

E. 10.2. «τῷ δὲ Κλέωνι... ἀγγέλλεται (προυκεχωρήκει γὰρ τότε κατὰ τὴν θέαν) ὅτι ἡ τε στρατιὰ ἅπασα φανερά τῶν πολεμίων ἐν τῇ πόλει καὶ ὑπὸ τὰς πύλας ἵππων τε πόδες πολλοὶ καὶ ἀνθρώπων ὥς ἐξιόντων ὑποφαίνονται.»

Τὰ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ πολλαπλῶς ὑπὸ τινων ἐρμηνεύονται¹. Ἀναμφίβολον ὅμως φαίνεται, ὅτι ἀνὴρ τις ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Κλέωνος, προελθὼν μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Ἀμφιπόλεως, κατεσκόπευσε καὶ δι' ἀνοίγματος ὅπερ ἐσχηματίζετο ὑπὸ τὴν κάτω πλευρὰν τῶν πυλῶν. Ἀπὸ δὲ τοιαύτης κατασκοπεύσεως προῆλθεν ἡ εἰς τὸν Κλέωνα διαβιβασθεῖσα ἀγγελία, ὅτι ὑπὸ τὰς πύλας πόδες πολλοὶ ὑποφαίνονται ἵππων καὶ ἀνθρώπων, ἐτοιμῶν ὅπως ἐξέλθωσι. Καὶ ἡ μὲν κατασκόπευσις ἀπ' αὐτῶν τῶν πυλῶν ἐπεβλήθη, ἀλλὰ καὶ κατέστη δυνατή, ἐκ τοῦ ὅτι δὲν «ἐφαίνετο οὐτ' ἐπὶ τοῦ τείχους οὐδεὶς οὔτε κατὰ πύλας ἐξήει» (αὐτόθι 7.5). Οἱ δὲ «ὑπὸ τὰς πύλας» πόδες ἦσαν πολλοί, διότι σκοπὸς αὐτῶν ἦτο «ἐπιχειρεῖν αἰφνιδίως» (αὐτόθι 8.4) καὶ ἀνοιγομένων τῶν πυλῶν «ἐπεκθεῖν καὶ ἐπείγεσθαι ὥς τάχιστα συμμεῖξαι» (αὐτόθι 9.7).

E. 53.1. «Τοῦ δ' αὐτοῦ θέρους Ἐπιδαυρίοις καὶ Ἀργείοις πόλεμος ἐγένετο, προφάσει μὲν περὶ τοῦ θύματος τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Πυθαίως, ὃ δέον ἀπαγαγεῖν οὐκ ἀπέπεμπον ὑπὲρ βοτάνων Ἐπιδαύριοι (κυριώτατοι δὲ τοῦ ἱεροῦ ἦσαν Ἀργεῖοι).»

Περὶ τῆς πραγματικῆς ἐννοίας τοῦ χωρίου ὑπάρχουσιν ἀμφιβολίαι, προσερχόμεναι καὶ ἀπὸ τοῦ ὅτι ἡ θέσις τοῦ αὐτόθι μνημονευομένου ἱεροῦ παραμένει ἄγνωστος².

Ἡ βεβαίωσις, ὅτι οἱ Ἀργεῖοι ἦσαν κυριώτατοι τοῦ ἱεροῦ, ὑποδεικνύει,

1. Ἰδ. Μιστριώτην καὶ Graves, ἔ.ἀ.

2. Ὁ Arnold, ὃν ἀκολουθεῖ ὁ Grote (ἔ.ἀ., τ. VII, σελ. 64), φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ ἱεροῦ κειμένου ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Ἀργους, περ. Πausan. B. 24. Ὁ Porro συνάπτει τὰ περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου πρὸς τὸ ὑπάρχον ἐν Ἀσίῃ, περ. Πausan. B. 35, 36.

ὡς φρονοῦμεν, ὅτι τὸ ἱερὸν τοῦτο ἔκειτο ἐντὸς τῆς χώρας τῶν Ἐπιδαυρίων. Ἐπειδὴ δὲ αὐτόθι φέρεται καὶ ὅτι τὸ *θύμα*, «δ *δέον ἀπαγαγεῖν οὐκ ἀπέπεμπον ὑπὲρ βοταμίων Ἐπιδαύριοι*»¹, δυνάμεθα ἀπὸ τούτων νὰ ἀναπτύξωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅλου χωρίου ὡς ἑξῆς. Περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ ὑπῆρχεν ἀκαλλίεργητος χώρος, τὸν ὅποιον οἱ Ἐπιδαύριοι ἐχρησιμοποιοῦν διὰ τὰ βοσκήματα αὐτῶν. Ἐδίδον δὲ οὗτοι εἰς τοὺς Ἀργεῖους ὡς μίσθωμα κατ' ἔτος ἓν ζῶον, τὸ ὅποιον συνεβόλιζε μᾶλλον, ὅτι οἱ Ἐπιδαύριοι ἀνεγνώριζον τὴν κυριότητα τῶν Ἀργείων ἐπὶ χώρου ἀνήκοντος εἰς τὸ ἱερὸν. Τὸ διδόμενον εἰς τοὺς Ἀργεῖους ζῶον προσεφέρετο ὡς θυσία εἰς τὸν θεόν. Κατ' ἐκεῖνο ὅμως τὸ ἔτος (419 π.Χ.) οἱ Ἐπιδαύριοι, ἀμφισβητοῦντες προφανῶς τὴν εἰρημένην κυριότητα τῶν Ἀργείων ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ, δὲν ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸ καθωρισμένον μίσθωμα, διὸ καὶ οἱ Ἀργεῖοι ἐχρησιμοποίησαν τὴν προᾶξιν ὡς *πρόφασιν* πολέμου.

Ε. 72.4. «*τῷ δὲ ἄλλῳ στρατοπέδῳ... προσπεσόντες τῶν [τε] Ἀργείων τοῖς πρεσβυτέροις καὶ πέντε λόχοις ὠνομασμένοις καὶ Κλεωναῖοις καὶ Ὀρνεάταις καὶ Ἀθηναίων τοῖς παρατεταγμένοις, ἔτρεψαν οὐδὲ ἐς χεῖρας τοὺς πολλοὺς ὑπομείναντας, ἀλλ' ὡς ἐπῆσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐθύς ἐνδόντας καὶ ἔστιν οὕς καὶ καταπατηθέντας τοῦ μὴ φθῆναι τὴν ἐγκατάληψιν.*»

— «*καταπατηθέντας*». Ἀναμφιβόλως ὑπὸ συμμάχων φευγόντων μετ' αὐτοὺς καὶ μετὰ πλείονος σπουδῆς.

— «*τοῦ μὴ φθῆναι τὴν ἐγκατάληψιν*». Μετ' ἄλλους σχολιαστὰς² ὁ Graves σημειοῦται ὅτι «*τὴν ἐγκατάληψιν*» φέρεται ὡς ὑποκείμενον τοῦ «*μὴ φθῆναι*» καὶ ἴσον δύναται τῷ «*τοὺς ἐγκαταλαμβάνοντας*». Διὰ τοῦτο δὲ ὁ αὐτὸς ἐρμηνεύει «*ἵνα ὁ ἐχθρὸς μὴ δυνηθῇ νὰ ὑπερβῇ αὐτούς, πρὶν ἢ οὗτοι δυνηθῶσι νὰ διαφύγῳσι*». Ἐπιλέγει δὲ ὅτι, ἐὰν ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ἀποδεκτή, τὸ οὐσιαστικὸν «*τὴν ἐγκατάληψιν*» δέον νὰ ληφθῇ ὡς ἀντικείμενον τοῦ *φθῆναι*, ὅτε εἶναι ἀνάγκη ὅπως εἰς τὸ «*τοῦ μὴ φθῆναι*» δοθῇ ἡ οὐκ ὁμαλὴ ἔννοια «*διότι δὲν ἠδύναντο νὰ διαφύγῳσι*» ἢ «*ὥστε δὲν διέφυγον, διότι κατελήφθησαν*». Περὶ τούτων παρατηροῦμεν ὅτι, ἐὰν δεχθῶμεν μετὰ τοῦ Graves ὅτι «*τὴν ἐγκατάληψιν*» φέρεται ὡς ὑποκείμενον, προτιμότερον εἶναι μετὰ τοῦτο νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῦτο,

1. Τὸ μὲν ρῆμα *ἀπάγω* φέρεται ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ *ἀποδίδω*, *πληρώνω*, τὸ δὲ ρῆμα *ἀποπέμνω* ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ *ἀποστέλλω*. Ἐν τῇ φράσει «*ὑπὲρ βοταμίων*» ἡ πρόθεσις ἔχει τὴν σημασίαν *χάριν*, καὶ ἐπομένως ἡ φράσις ἐρμηνευτέα *χάριν τῶν βοσκῶν*, διὰ τὰς βοσκάς, ὡς ἀμοιβὴν διὰ τὰς βοσκάς.

2. Iß. Göllner, ἔ.ἀ., Arnold, ἔ.ἀ., Grote, ἔ.ἀ., τ. VII, σελ. 85, σημ. 1.

ἀντὶ ἐνεργητικῆς, παθητικῆς σημασίαν, οὕτω δὲ νὰ νοήσωμεν *ἐγκατάληψιν*, *περικύκλωσιν* τῶν φευγόντων γινομένην ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἄλλως τὸ οὐσιαστικὸν *ἐγκατάληψιν* δέον νὰ ληφθῇ ὡς ἀντικείμενον τοῦ «*μὴ φθῆναι*», ὅτε «*τοῦ μὴ φθῆναι (τοὺς Λακεδαιμονίους) τὴν ἐγκατάληψιν*» ἐξημενητέον «*ἵνα μὴ προλάβωσιν (οἱ Λακεδαιμόνιοι) νὰ πραγματοποιήσωσι τὴν περικύκλωσιν (τῶν φευγόντων)*».

Γ. 99.2. «οἱ δὲ Συρακόσιοι οὐχ ἤμιστα Ἐρμοκράτους τῶν στρατηγῶν ἐσηγησάμενου μάχαις μὲν, κ.τ.λ.»

— «*ὕποτειχίζειν*». Οἱ Ἀθηναῖοι ὠκοδόμουν τεῖχος, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεδίωκον ὅπως ἀποκλείσωσι τῆς ἄλλης νήσου τὰς Σαρακούσας, κειμένας ἐπὶ χειρσονησοειδὺς τόπου. Διὰ τοῦτο οἱ Συρακόσιοι ἔκριναν, ὅτι συνέφερεν ὅπως ὑποτειχίσωσι, ὅπως δηλονότι οἰκοδομήσωσι τεῖχος διευθυνόμενον «*ἧ ἐκεῖνοι (οἱ Ἀθηναῖοι) ἐμελλον ἄξιν τὸ τεῖχος*».

— «*εἰ φθάσειαν, ἀποκλήσεις γίνεσθαι*». Ἐὰν ἔφθανον πρῶτοι εἰς τὴν θέσιν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ προκαθωρισμέναι πορεῖαι τῶν δύο τειχῶν θὰ ἔτεμον ἀλλήλας, θὰ ἀπέκλειον τὴν συνέχειαν τοῦ ἔργου τῶν Ἀθηναίων, διότι θὰ ἀπέφρασσον διὰ τείχους τὴν πορείαν τοῦ κατασκευαζομένου ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἄλλου τείχους.

— «*εἰ ἐπιβοηθεῖεν*». Οἱ Ἀθηναῖοι.

— «*μέρος ἀντιπέμπειν αὐτοῖς τῆς στρατιᾶς*». Νὰ πέμπῃ πρὸς αὐτοὺς, τοὺς ὑποτειχίζοντας, ἡ πόλις τῶν Συρακουσῶν μέρος τῆς στρατιᾶς πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν Ἀθηναίων.

— «*καὶ φθάνειν αὐτοὶ προκαταλαμβάνοντες τοῖς σταυροῖς τὰς ἐφόδους*». Οἱ Συρακόσιοι ἐσχεδίαζον καὶ ὅπως, προτρέχοντες τοῦ ἔργου τῆς ὑποτειχίσεως, κατασκευάζωσι διὰ πασσάλων σταυροὺς κατὰ τὴν πορείαν τοῦ οἰκοδομουμένου τείχους ὡς προδρόμους αὐτοῦ. Διὰ τῶν σταυρῶν δὲ αὐτῶν θὰ ἠδύναντο ἀσφαλέστερον νὰ προφθᾶσωσι καὶ καταλάβωσι «*τὰς ἐφόδους*», τὴν πορείαν δηλονότι τὴν ὁποίαν ἠκολούθει τὸ τεῖχος τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἀποκλείσωσιν αὐτάς. Τὰ κατὰ τὸ ἔργον τοῦτο διασαφούνται ἐν μέρει καὶ ἐν τοῖς κατωτέρω, ἴδ. τοῦ αὐτοῦ Ζ. 5-6.

Ζ. 13.2. «οἱ δὲ θεράποντες, ἐπειδὴ ἐς ἀντίπαλα καθεστήκαμεν, αὐτομολοῦσι, καὶ οἱ ξένοι... οἱ μὲν ἐπ' αὐτομολίας προφάσει ἀπέρχονται, οἱ δὲ ὡς ἕκαστοι δύνανται (πολλή δ' ἡ Σικελία), κ.τ.λ.»

— «*ἐπειδὴ ἐς ἀντίπαλα καθεστήκαμεν*». Ἐπειδὴ περιήλθομεν εἰς κατάστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἐχθρὸς δύναται νὰ ἀντιπалаίῃ. Δύνανται

ὅμως ταῦτα νὰ δηλώσι καὶ κατάστασιν ἀντίθετον τῆς πρὸ αὐτῆς, ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυσχερής.

— «οἱ μὲν ἐπ' αὐτομολίας προφάσει ἀπέρχονται». Ἀπὸ τῆς ἐντελούς προσηλώσεως εἰς τὸ γράμμα, προῆλθεν ἡ ἐρμηνεία «ἀπέρχονται εὐρίσκοντες προφασίν τινα διὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἐχθροῦ» ἢ «τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀπέρχονται προφασιζόμενοι ὅτι αὐτομολοῦσι πρὸς τὸν ἐχθρόν»¹. Ἐπειδὴ αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται δὲν εἶναι εὐλογοί, ὁ Grote σημειοῦται, ὅτι ἡ ἀνωτέρω πρότασις δηλοῖ ὅ,τι προυφασίζετο τις οὐχὶ πρὶν ἢ ἀπέλθῃ ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ὅτε ἔφθανεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Συρακοσίων. Ἵνα ὅμως ἡ δορὴ αὕτη ἔννοια συμβιβασθῇ καὶ πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ ῥήματος ἀπέρχονται, δέον ὅπως ἐρμηνεύσωμεν οὕτω: «ἄλλοι μὲν ἀπέρχονται ἔχοντες ἐν νῷ ὅπως (ὅταν συλληφθῶσιν ἢ φθάσωσιν εἰς τὰς τάξεις τῶν Συρακοσίων) προφασισθῶσιν ὅτι ἤλθον ὡς αὐτόμολοι».

— «οἱ δὲ ὡς ἔκαστοι δύνανται». Οὗτοι, ἀπερχόμενοι, μετέβαινον προδήλως οὐχὶ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἀντιπάλων, ἀλλ' εἰς ἄλλας Σικελικὰς πόλεις.

Ζ. 77.3. «ἀνθ' ὧν ἡ μὲν ἐλπίς ὅμως θρασεῖα τοῦ μέλλοντος, αἱ δὲ ξυμφοραὶ οὐ κατ' ἀξίαν δὴ φοβοῦσιν.»

— «ἀνθ' ὧν». Ἀναφέρεται μάλιστα εἰς τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα, «νῦν ἐν τῷ αὐτῷ κινδύνῳ τοῖς φανλοτάτοις αἰωροῦμαι», καὶ ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἀντιθέτως πρὸς τὰ ὅποια, παρὰ τὰ ὅποια». Συναπτόν δὲ πρὸς ταῦτα φαίνεται καὶ τὸ ὅμως, «ἀνθ' ὧν ὅμως».

— «ἐλπίς... θρασεῖα τοῦ μέλλοντος». Ἐλπίς χωροῦσα πέρα τοῦ δέοντος, ἀποβλέπουσα πρὸς τὸ μέλλον μεθ' ὑπερβαλλούσης αἰσιοδοξίας.

— «κατ' ἀξίαν». Εἰς τὴν παρ' ἄλλων παρεχομένην ἐρμηνείαν ἀντεῖπε πρῶτος ὁ Grote², παρατηρήσας ὁρθῶς ὅτι «κατ' ἀξίαν» φέρεται ὑπὸ τὴν σημασίαν «ἀναλόγως τῆς ἀξίας αὐτῶν, ἀναλόγως τοῦ πραγματικοῦ αὐτῶν μεγέθους», πρβ. Ξεν. Κύρ. Παιδ. Η. 4.32. Ἀπομνημ. Β 5.2. καὶ Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικομ. Γ. 11. Ὅθεν ἡ ὅλη πρότασις τοῦ ὡς ἄνω χωρίου ἐρμηνευτέα οὕτω: «αἱ δὲ συμφοραὶ δὲν προκαλοῦσι φόβον ἀνάλογον πρὸς τὸ πραγματικὸν μέγεθος αὐτῶν.» Καὶ ἄλλα δέ, φερόμενα ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ δεικνύουσιν ὁπόση εἶναι ἡ δύναμις ἐλπίδος ἥτις, ἀφορμωμένη ἀπὸ γενναίας ψυχῆς, δύνανται νὰ ἀντιπαλαίῃ πρὸς οἰασδήποτε καὶ ὄσασδήποτε συμφοράς.

1. Ἰδ. Arnold καὶ Grote, ἔ.δ., τ. VII, σελ. 277, σημ. 1. Ὁ ἡμέτερος Μιστριώτης (ἔ.δ.) συνάγει ἀπὸ τοῦ χωρίου ὅτι «οἱ εἰς τὴν τάξιν ταύτην ὑπαγόμενοι ἐπροφασίζοντο, ὅτι ἐφυγον δοῦλοι, οὓς δῆθεν κατεδίωκον» ἵνα ἐπαναγάγωσιν εἰς τὸ στρατόπεδον.

2. Ἐ.δ., τ. VII, σελ. 333, σημ. 1.

Η. 5.5. «ἐπήγετο γὰρ καὶ ὁ Τισσαφέρνης τοὺς Πελοποννησίους καὶ ὑπὸ ἰσχυεῖτο τροφὴν παρέξειν. ὑπὸ βασιλέως γὰρ νεωστὶ ἐτύγχανε πεπραγμένος τοὺς ἐκ τῆς αὐτοῦ ἀρχῆς φόρους, οὗς δι' Ἀθηναίους ἀπὸ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων οὐ δυνάμενος πρᾶσσεσθαι ἐπωφείλησεν.»

Τὰ κατὰ τοὺς φόρους, περὶ ὧν τὸ χωρίον τοῦτο, ἀνάγουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὰ μετὰ τὴν ἐν Μυκάλῃ μάχην, ὅτε αἱ μετασχοῦσαι τῆς συμμαχίας τῆς Δήλου Ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας δὲν κατέβαλλον πλέον εἰς τὸ Περσικὸν κράτος φόρον. Ἐκτοτε τὸ κράτος τοῦτο δὲν εἶχε μὲν παραιτηθῆ τοῦ ἀναλογούντος, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀρταφέρνηους γενομένην κατανομὴν¹, εἰς ἑκάστην τῶν πόλεων αὐτῶν φόρου, ἀλλὰ ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων δὲν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτό, ὅπως εἰσπράξῃ διὰ τῆς βίας τοὺς ὀφειλομένους φόρους. Τὰ πράγματα ὅμως, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, μετεβλήθησαν βραδύτερον, πιθανώτατα δὲ διὰ τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἀθηναίων εἰς Σικελίαν (415 π.Χ.), ὅτε ἐνομιζέτο ὅτι οὗτοι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ προστατεύσουν ἐπαρκῶς τὴν ἀκεραιότητα τῆς συμμαχίας. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἐξήτησεν ἔκτοτε, ὅπως ὁ σατράπαι καταβάλλωσι τὸ σύνολον τοῦ παλαιοῦ φόρου, εἰς ὃν περιλαμβάνοντο καὶ φόρος ἀναλογῶν εἰς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας συμμαχους τῶν Ἀθηναίων.

Ἐπειδὴ δὲν εἶχεν ἔτι ἐπέλθει ἡ ἐν Σικελίᾳ καταστροφή, οἱ Ἀθηναῖοι ἤλεγχον ἐπαρκῶς τὰ τῆς συμμαχίας. Διὰ τοῦτο δὲ ὁ Τισσαφέρνης, παρὰ τοῦ ὁποῖου ὁ βασιλεὺς εἶχε νεωστὶ ἀπαιτήσῃ τὴν καταβολὴν ὀλοκλήρου τοῦ κατὰ τὴν παλαιὰν κατανομὴν φόρου, «δι' Ἀθηναίους ἀπὸ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων οὐ δυνάμενος πρᾶσσεσθαι ἐπωφείλησεν» αὐτόν².

Η. 45.1-2. «Ἀλκιβιάδης... πρῶτον μὲν ὑποχωρεῖ δέσας παρὰ Τισσαφέρνην, ἔπειτα ἐκάνου, κ.τ.λ.»

Τὸ γράμμα τοῦ χωρίου καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ ὡς ἀμφίβολα ὑπ' ἄλλων

1. Ἰδ. Ἡρόδ. Σ. 42, καὶ Γ. Παπαντωνίου, Προβλήματα περὶ τὴν συγγραφὴν τοῦ Ἡροδότου, 1949, σελ. 25 κ.ἐξ.

2. Ἀπὸ τοῦ χρόνου τοῦ ῥήματος ἐπωφείλησεν, συνάγομεν ὅτι ὁ Τισσαφέρνης ὥφειλε τὸν φόρον λήξαντος ἔτους. Ἀφοῦ δὲ λέγεται ὀφειλέτης φόρου πρὸς τὸν βασιλέα, ἔπεται καὶ ὅτι τὸ νεωστὶ ἀναφέρεται εἰς χρόνον ἀνήκοντα εἰς τὸ προηγούμενον ἔτος, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ τότε τρέχον, καθ' ὃ ἀπεσταλμένος τοῦ Τισσαφέρνους μετέβη εἰς Λακεδαίμονα, ἰδ. αὐτόθι 5.4.

¹ Ἀξιολογώτατα κρίνομεν καὶ ὅσα σημειοῦται ὁ Grote (ἔ.ἀ., τ. V, σελ. 337, σημ. 2) περὶ τοῦ χωρίου τούτου, ἀλλὰ καὶ χωρίου τοῦ Ἡροδότου (Σ. 42) ἀναφερομένου εἰς τὸν ἰωνικὸν φόρον. Ἰδ. καὶ Γ. Παπαντωνίου, Ἡ καλούμενη Κιμῶνιος εἰρήνη, 1942, σελ. 8 κ.ἐξ.

κρίνονται¹. Ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου προκύπτει, ὡς φρονοῦμεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον τότε ὀρίσει τὸν ἡμερήσιον μισθὸν τῶν ἀνδρῶν τοῦ ναυτικοῦ εἰς τρεῖς ὀβολούς. Ὡσαύτως, ὅτι ὁ μισθὸς δὲν κατεβάλλετο ἐν ὄλῳ, ἀλλὰ μόνον ἐν μέρει, κατὰ δὲ τὸ ὑπόλοιπον μέρος παρεκρατεῖτο καὶ κατεβάλλετο, ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον πλέον ἀνάγκην τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν. Ὁ κατὰ ταῦτα καθορισμὸς τοῦ ἡμερησίου μισθοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ παρακράτησις μέρους αὐτοῦ, ὡς αὐτόθι λέγεται, συνέβαινον *«ἵνα αὐτῶν μὴ οἱ ναῦται ἐκ περιουσίας ὑβρίζοντες οἱ μὲν τὰ σώματα χεῖρω ἔχωσι δαπανῶντες ἐς τοιαῦτα ἀφ' ὧν ἡ ἀσθένεια ξυμβαίνει, οἱ δὲ τὰς ναῦς ἀπολείπωσιν οὐχ ὑπολιπόντες ἐς ὁμηρεῖαν τὸν προσοφειλόμενον μισθόν»*.

Τούτων ἕνεκα καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης, ἔλθων παρὰ τῷ Τισσαφέρνει, ὅστις κατὰ τὰς συνθήκας (αὐτόθι 37.4) κατέβαλλε *«τὴν δαπάνην»* εἰς τοὺς Πελοποννησίους καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῶν, ἐπέτυχεν οὐ μόνον ὅπως ὑποβιβασθῇ ὁ μισθὸς ἐκάστου ἀπὸ μιᾶς Ἀττικῆς δραχμῆς εἰς *τριώβολον*, ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ τριώβολον *«μὴ ξυνεχῶς διδασθαι»*, ἥτοι ὅπως παρακρατῆται μέρος τοῦ μισθοῦ, ἵνα καταβάλληται βραδύτερον². Πρὸς δικαιολόγησιν δὲ τούτων, ὁ Ἀλκιβιάδης συνεβούλευεν ὅπως ὁ Τισσαφέρνης ἐπικαλεσθῇ τὰ κρατοῦντα παρ' Ἀθηναίους, οἵτινες *«ἐκ πλέονος χρόνου ἐπιστήμονες ὄντες τοῦ ναυτικοῦ τριώβολον τοῖς ἑαυτῶν διδῶσιν, οὐ τοσοῦτον πενία ὅσον»* διὰ τὰ προειρημένα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

1. Arnold, ἔ.δ., Grote, ἔ.δ., τ. VIII, σελ. 5.

2. Πρβ. Πολύαιν. Στρατηγ. III. 9. 51.